

KARDOS TIBOR

A MAGYAR HUMANIZMUS OLASZ KAPCSOLATAINAK ALAKULÁSA ÉS JELLEGE

Előadás a Nyelv- és Irodalomtudományi Osztály 1960. február 15-i felolvasó ülésén

E sok mozzanatot felölelő témának ezúttal csak vázrajzát adhatjuk, s egy-két alapvető kérdést emelhetünk ki, mint pl. mennyire érvényes az irodalmi átvételek jelensége a magyar renaissancera, melyek a magyar—olasz humanista kapcsolatok társadalmi előfeltételei Magyarországon és Itália államaiban, milyen jellege van e kapcsolatok személyi alakulásának, hogyan lehet történetüket megközelítő pontossággal szakaszokra bontani, milyen kölcsönkapcsolatban van az átvett irodalmi műfajok jellege és időpontja, illetve állandósága?

I.

AZ IRODALMI ÁTVÉTELEK KÉRDÉSE A RENAISSANCEBAN

Az alap- és felépítmény kölcsönkapcsolatai már eleve feltételezik, hogy nagy társadalmi átalakulások idején, mikor egy nép régi termelő módról újra tér át, az egyes társadalmi osztályok — feudálisok, vagy polgárság — a létrehozandó új intézményekhez szükségképpen felhasználják más, fejlettebb társadalmak hasonló intézményeit, az osztály érdekeit kifejező új irodalomhoz a másik társadalom megfelelő osztályának művészi alkotásait.¹ Áll ez a magyar

¹ A szovjet irodalomtudományt csaknem egy évtizede foglalkoztatja az irodalmi „hatások”, illetve kölcsönhatások kérdése. Eleinte a bizánci „hatás” okából, majd újabban a szláv irodalmak renaissance korszaka miatt. Az előbbire vö. D. Sz. LIHACSOV: a XI—XVII. századi orosz irodalom osztályjellege. *Izv. Ak. Nauk. SSSzR*, 1951. 461—73; magyarul *Irodalomtudományi Értesítő* III. 3. 1953. 557—60. — Ugyanaz: Az orosz irodalom keletkezése, Moszkva—Leningrád, 1952. *Ak. Nauk.* 121—22; magyarul *Uo.* 563. — A szláv népek renaissance-irodalmára vö. M. P. ALEXEJEV: A humanizmus megnyilvánulásai a régi orosz irodalomban és publicisztikában (XVII—XVIII. század). *Filológiai Közöny*, V. 1959. 105—128; UA.: *K. Hisztórii gumanizma v Vengrii. Vesztnik Leningradzskogo Universiteta* No. 14. Szeria Isztorii, Jezika, i Literaturi. Leningrad, 1959. 134—135. — Már M. P. ALEXEJEV is említi könyvünkről írt, itt idézett bírálatában J. N. GOLENYISCEV—KUTUZOV újkeletű és a mi kutatásainkkal párhuzamos munkálatait. Azóta e szerzőtől újabb tanulmány is megjelent UA.: *Gumanizm v vengersko-chorvatszkom gosudarstve* XV. v. *Izv. Ak. Nauk. SSSzR. Otel. Lit. i Jez.*, 1960. Tom. XIX. 1. pp 3—18, melyben elfogadja a „A magyarországi humanizmus korá”-ban megállapított irodalmi kölcsönhatások jó részét. E tárgyban J. N. GOLENYISCEV—KUTUZOV-nak legújabbban az irodalmi kapcsolatokról tartott vitaülésen hangzott el Moszkvában

történelemben István király korára, s áll a középkor végi, újkor eleji nagy művelődési átalakulásra, melyet HORVÁTH JÁNOS „műveltség-váltás”-nak nevezett.³ Mert igaz ugyan, hogy a török veszedelem s az ország szétszakadása, valamint az osztályok belső erőviszonyai a feudalizmust még sokáig konser-válták, olyannyira, hogy virulens maradványaitól alig másfél évtizede sikerült csak megszabadulni, mégis a renaissance kezdete feudalizmusunk korábbi szakaszához képest éles határvonal, mely nálunk is az újkor kezdetét jelenti.

Magyarországon e korban nem volt még jelentékeny polgárság, vagy nagyranőtt uzsoratóke, nem volt hatalmas mérvű városi kultúra és civilizáció mint Itáliában, de volt növekvő pénzgazdálkodás, sebesen fokozódó árutermelés, szembetűnően meggyorsult városi fejlődés, új típusú központi hatalom, sőt egyes újabban felvetődött nyomok szerint bizonyos mérvű tőke-akkumuláció is. A meggyorsuló fejlődés igényelte mindazokat az eszméket és kulturális vívmányokat, melyek kibontakozását előmozdították. Tehát olyan filozófiát, mely fölfedezte az élet szépségét, az ember világát és általános érdekeit. Újfajta, profán érdekű művészetet, újfajta irodalmat s ennek eszközüül újfajta iskolázást.

Éppen ezért azt kell vizsgálnunk, hogy a magyar humanizmus és renaissance az általános európai megújulásnak akkor legfejlettebb országából, az Appennin-félszigetről, illetve annak államaiból kiknek az útján, mit és miért vett át? Ezt a kérdést ilyen összefüggésben sem más, sem magunk nem vizsgáltuk, mert ilyenforma felvetéséhez a döntő szempontot a marxizmus—leninizmus tanítása nyújthatja csak. A konkrét feldolgozást pedig egy aktuális követelmény tette szükségessé, az a körülmény, hogy a Magyar Klasszikusok sorozatában befejezéshez közeledik egy, a magyar kora-renaissance-ról szóló kötet, s ennek anyaga, valamint bevezetője szükségképpen kényszerítőleg hatott, hogy igyekezzünk megoldást találni egy csomó kérdésre.

egy újabb előadása: „Az irodalmi hatás és nemzeti jelleg problémája a renaissance-kori szláv irodalomban” címmel, vö. O. JEGOROV—A. NYIKOLJUKIN: Vita a nemzeti irodalmak kapcsolatairól és kölcsönhatásairól a Gorkij Világirodalmi Intézet-ben, Filológiai Közöny VI. 1960. 251. Ugyanott több fontos előadás hangzott el a kölcsönhatások és átvételek témakörében. Uo. 238—251. — Mi magunk régóta foglalkozunk e kérdésekkel mind olasz—magyar, mind pedig kelet-európai viszonylatban, de a marxizmus—leninizmus szempontjait követő első tanulmányaink e tárgyban „A Huszita Biblia keletkezése” (Magyar Tud. Akadémia Nyelv- és Irodalomtudományi Osztálya, Közleményei, III. 1952. 127—177. és „A magyar humanizmus kérdései” (Uo. IV. 1953. 149—230. különösen 161—63, 167—69). Részletesen „A magyarországi humanizmus kora, Budapest, 1955.” c. kötetben fejtettem ki az olasz—magyar kapcsolatok kérdését (30—99 és passim).

³ Vö. HORVÁTH JÁNOS: Az irodalmi műveltség megoszlása. Magyar humanizmus, Budapest, 1944. 5—7, 283—84.

II.

HUMANIZMUSUNK OLASZ KAPCSOLATAINAK SZEMÉLYI
ALAKULÁSA ÉS PERIODIZÁCIÓJA

Mint minden hasonló természetű kapcsolatra, erre is érvényes a hagyomány rendkívüli ereje, másrésről a személyekhez való kapcsolódás. Az előbbire példa Hunyadi Mátyás és Aragoniai Beatrix házassága. Hunyadi Mátyás persze másutt is próbálkozott leánykéréssel, de amikor az Aragoniai családhoz fordult, már bizonyos tradícióra épített. Az Anjou-királyok Nápolyból kerültek a magyar trónra. Egy időben pedig Hunyadi János maga is arra gondolt, hogy az ország szorongatott helyzetében a török veszedelem ellen olyan bátor katonát hozzon uralkodónak, mint Aragoniai Alfonz, Beatrix nagyatya.³ Az Anjoukra emlékezett még az általuk teremtett főnemesség, az általuk favorizált egyház, sőt a Nápolyból jött uralkodókra emlékezett a polgárság is, mely a kereskedelem és a városok első fölemelkedését köszönhette nekik. Ebben leli magyarázatát Durazzo Kis Károly, majd Nápolyi László trónfoglalási kísérlete is. Bár igaz, hogy Aragoniai Alfonz éppenhogy az Anjoukkal szemben jutott uralomra Nápolyban, de végül is Nápoly uralkodója volt, aki országa függetlenségét még a pápával szemben is meg tudta védeni, amellett legitim uralkodó-ház leszármazottja, mely súlyosan esett latba mind Hunyadi János kísérlete idején, mind pedig fia nősülési szándékai esetében.

A személyi mozzanat, a kulturális kapcsolatok e döntő összetevője pedig még periódus-módosítást is létre tud hozni. Ha a magyar humanizmus belső fejlődésének periodizációja nem mindenben fedi a magyar—olasz humanista kapcsolatokat, akkor ennek oka éppen személyi. A magyar—olasz humanista kapcsolatok megközelítő, a tényekből folyó természetes periodizációja ugyanis kb. így festett:

Első periódus: kb. Anjou Lajos uralkodásától Pier Paolo Vergerio Magyarországon bekövetkezett haláláig, mely a várnai csata évében történt, 1444-ben. E szakaszon belüli belső választóvonal éppen Vergerio megjelenése lehet Magyarországon, 1417-ben.

Második periódus: Janus Pannonius ferrarai neveltetésétől haláláig, 1445—1471-ig tartana.

A harmadik, még rövidebb periódus ettől kezdve ölelné fel Hunyadi Mátyás kapcsolatait haláláig, melyben döntő szereppel jut érvényre Aragoniai Beatrix megjelenése 1476-ban.

A negyedik periódus viszont roppant hosszú: 1490 — a XVII. század második évtizedéig tart. Ebben szükségszerűen belső részhatárként a mohácsi vész tűnik fel 1526-ban, majd az erdélyi antitrinitárius mozgalom visszaszorulása 1571-től kezdődően. Mármost a magyar humanizmus öntörvényű fejlődéséről

³ Vö. GUGLIELMO FRAKNÓI: Alfonso, re di Napoli, candidato di Giovanni Hunyadi al trono di Ungheria dopo la battaglia di Varna, Corvina, 1922. Anno II. Vol. IV. 50—59.

désének periodizációja nagyjából azonos. Ez önmagában is rendkívül jellemző, mert azt mutatja, hogy a nemzetközi kulturális érintkezések erővonalai követik az érintkező társadalmat és különösképpen az átvevő társadalom fejlődésének igényeit. A magyar humanizmusnak természetes periodizációja ugyanis nagymértékben hasonlóan alakult:

Az előzmények és kezdetek periódusa kb. Anjou Lajos trónralépésétől a várnai csatáig, s ezen belül ugyancsak belső határ Pier Paolo Vergerio Magyarországra jövele a konstanci zsinatról.

A második periódus a Hunyadiak humanizmusát foghatná össze: a várnai csatától Hunyadi Mátyás haláláig, 1444—1490-ig, ebben két belső határvonal vehető fel, Hunyadi Mátyás trónra lépte 1458-ban és következményei miatt is a Vitéz-Janus sorsát eldöntő összeesküvés 1471-ben.

A harmadik szakasz 1490-től a mohácsi vészig tart, és a Jagello-kort foglalja magában.

A negyedik szakasz 1526-tól tart 1571-ig, az antitrinitárius mozgalom háttérbe szorulásáig.

Az utolsó szakasz ettől kezdve a XVII. sz. második évtizedéig.

Úgy vélem, ez a beosztás nagyjából követi a hagyományosat, és több oldalról is javasolt. Mármost amit az imént korszakhatároknak jelöltünk meg az olasz—magyar kapcsolatok szempontjából, az ettől az utóbbi beosztástól alig tér el, s ahol eltér, ott jellemző módon a történeti fejlődés belső ritmusát követi, ún. alperiódusainak határvonalait. 1471. pl. fontos szakaszhatár a magyar humanizmus öntörvényű fejlődésében is, ugyanis ekkor zárul Vitéz János és Janus Pannonius humanizmusának kora. A Vergerio halála után bekövetkező negyedszázad Vitéz és Janus bukásáig ugyanis az önelvű magyar humanizmus első, ugyancsak nem dicstelen szakaszát jelenti. Bár teljes mértékben szkeptikusak vagyunk a tekintetben, hogy Hunyadi Mátyás az összeesküvés következtében elfordult volna a humanizmustól, és így egészen 1476-ig, Beatrix jöveteléig mintegy kulturális szünet jött volna létre, kétségtelen, hogy a nápolyi királylány Magyarországra érkezésekor mind a magyar humanizmus történetének, mind az olasz kapcsolatok alakulásának jelentékeny új, belső szakasza indul meg.

Nem vitás, hogy a periodizáció emberi munka,—de az a történelem is! És bárminemű periodizáció kötve van az emberi társadalom fejlődésének tényeihez annál is inkább, mert hiszen értelmét is abban látjuk, hogy jó segéd-eszköz a fejlődés megértéséhez. Amidőn a magyar—olasz humanista kapcsolatok periodizációja eltér a magyar humanizmus beosztásától, annak oka vagy személyi, pl. Janus és Vitéz bukása és halála, vagy kulturális hagyományokból következik, mint az 1490-től a XVII. századig tartó periódus esetében, ahol azérthosszabbodik meg a korszakhatár, mert bizonyos észak-olasz és egyetemi kapcsolatok a döntőek mindvégig, állandó hagyomány jellemzi ezt az időszakot. Ebben nem csekély szerepet játszik a magyar politikai viszonyok sajá-

tos alakulása Hunyadi Mátyás halála után. Ha azonban az alperiódusokat is tekintetbe vesszük, kitűnik, hogy a kétféle beosztás között nincs semmiféle eltérés. Az azonosság és az eltérés együttvéve pontosan jelzi, mi is a jelentősége a történelemben a kulturális kapcsolatoknak. Mind az azonosságok, mind az eltérések együttvéve azt jelentik, hogy a kulturális kölcsönzés híven követi az átvevő társadalom, illetve osztályok érdekeit, sorsának alakulását, és hol személyekhez, hol pedig hagyományokhoz kapcsolódik, hogy a kulturális átvétel a belső fejlődésnek igen fontos, de nem alapvető eleme, hogy hozzá simul a fejlődéshez, de nem határozza azt meg, a fejlődés kényszere irányítja, de nemegyszer megelőzi az átvevő ország fejlődésének teljes kibontakozását.

A fentebb tárgyalt periódusok alakulása személyi szempontból igen érdekes következtetésekre ad alkalmat. Érdeemes vizsgálni, hogy a különféle periódusokban milyen volt a személyi kapcsolatok jellege: ideköltöztek-e a humanizmus szakemberei? vagy csak írásban tartottak kapcsolatot? Kik voltak azok, akik elszánták magukat, hogy eljőjenek hazájukból? Honnan származtak, az Appennin-félsziget mely részéből, és milyen volt a szellemi rangjuk? Meg lehet állapítani, hogy az utolsó Anjouk és Zsigmond császár idején éppen az új mozgalom *legnagyobb alakjai* tartottak fenn kapcsolatot a magyar udvarral, vagy költöztek ide. Ennek okai részben az általános itáliai helyzetben, részben személyi vonatkozásokban keresendő. A mondott időszak ugyanis Itáliában az új értelmiségi réteg számára még rendkívül bizonytalan periódus. A városköztársaságok meggyöngültek, vagy megbuktak, s az új signoriák még nem erősödtek meg annyira, hogy a kulturális életet fel tudták volna lendíteni. Nápoly kivétel, mert ott egy hagyományos feudális uralom alakult át fokozatosan, és ugyanez áll Ferrarára is. Giovanni Conversino da Ravenna csaknem egész életében vándorolt. Coluccio Salutati, Poggio Bracciolini pályakezdetei és első évtizedei küzdelemmel vannak telve, s ugyanez áll Vergeriora is. Lorenzo Valla ugyanúgy bolyong, amíg Alfonso D'Aragonánál otthonra nem talál, mint a többiek, és Guarino is attól kezdve lesz a renaissance egyik legnagyobb nevelője, hogy az Estek fővárosában, Ferrarában talál befogadást.

A személyi okok ugyancsak nem jelentéktelenek, valamint e humanisták származási helye. A Magyarországgal kapcsolatban álló első nagy humanisták kivétel nélkül észak-olaszok. Giovanni Conversino de Ravenna éppenséggel Budán született, mert atyja Anjou Lajos, magyar király udvari orvosa volt. A humanista mint gyermek került vissza szülei hazájába nevelője, Michele di Zagabria kíséretében, s a magyar uralkodó családnak személyi kapcsolatok fűzték. Ő maga öt évig a Magyarországhoz tartozó Raguzában volt kancellár, és csak öregkora akadályozta meg abban, hogy Zsigmond király hívására ne térjen vissza Budára.⁴ Két tanítványa, Pier Paolo Vergerio és

⁴ Vö. KARDOS TIBOR: Magyar tárgyú fejezetek Giovanni da Ravenna emlékiratában, Klny. az Archivum Philologicum (Egyetemes Philologiai Közölny) 1936. évi VII—XII. sz. Füzetétől, 6—7.; Ua. A magyarországi humanizmus kora, 83.

Guarino da Verona ugyancsak észak-olaszok, születésük helye még közelebb esett az akkori Magyarországhoz, mint az övé. Egyéb okok mellett, melyekre még vissza kell térnünk, kétségtelen, hogy Pier Paolo Vergerionak elhatározásában mesterének magyar kapcsolatai is szerepet játszottak. Az ő idekerülése a magyar humanizmusnak alig felmérhető szerencséje volt. Vergerio Petrarca egyik legjelentékenyebb követője és az új ideológia egyik alapvetője volt, aki életének csaknem három évtizedét élte le nálunk. Hozzá foghatóan jelentékeny olasz humanista nem is költözött külföldre sehova még Enea Silvio Piccolominit is tekintetbe véve. A magyar udvar akkori vonzóerejére jellemző, hogy ott más, akkor igen neves humanisták is megtelepedtek hosszabb-rövidebb időre, így Ognibene da Scuola, Antonio Loschi, hosszabb ideig itt tartózkodott Ambrogio Traversari. Kétségkívül szerepet játszott ebben az a körülmény, hogy Buda akkor a császárság középpontja is volt, s hogy ezek a humanisták, mint említettük — északon születtek, s életük túlnyomó részét is Észak-Itáliában éltek le.

Érdekes azonban, hogy nemcsak a várnai csatát követő zavarok idején, de Hunyadi Mátyás hatalmának tetőpontján sem sikerült többé Vergeriohoz hansonló rangú humanistát Magyarországhoz kötni. Ekkor azonban már Itáliában is létrejöttek a „fényes parazitizmus” híres tűzhelyei, olyan kulturális központok, mint a Mediciek Firenzéje, vagy az Estek Ferrarája. Hiába hívta Mátyás király Ficinot vagy Polizianot, nem tudtak elszakadni környezetüktől, amely valóban ebben a korban páratlanul állt. Vergerio idején még olyan nagy művész jött el Magyarországra, mint Masolino, Hunyadi Mátyás korában Leonardo da Vinci a távoli udvarba már csak egy művét küldi, jóllehet egyik testvére itt élt egy ideig. Mátyás király legnagyobb magyar földön élő művésze, Giovanni Dalmata, eredetileg periferikus alak lett volna, csupán későbbi sorsa és a történeti fejlődésben elfoglalt szerepe avatta jelentékennyé. Ugyanez áll az itt működő humanistákra. Bármily nagyszerű megsejtései voltak Galeotto Marzionak természettudományos téren az új naprendszer feltételezésével, filozófiája egyes elemekben bármennyire radikális volt, kortársai megítélése szerint a humanisták második vonalába tartozott, akárcsak Bonfini és Brandolinus Lippus, vagy Callimachus Experiens, aki csak Lengyelországban nőtt nagygyá, vagy a követségben itt tartózkodó Ransano. Persze ezek a humanisták tehetség dolgában nem is állnak alatta mindig a legnagyobbaknak, de életsorsuk körülményei elsodorták őket, s csak idegenben tudtak kibontakozni.

Mátyás király technikai szakembereinek ez a rangesökkenése együtt jár a hazai elemek feltörésével, olyan nagy humanista megjelenésével mint Janus Pannonius, s olyan humanista műveltségű renaissance alak fellépésével, mint maga Hunyadi Mátyás. A magyar—olasz humanista kapcsolatoknak az idekerülő szakemberek típusán kívül alapvető jelensége, hogy kiváló tehetségű magyar fiatalok kerülnek egyik vagy másik olasz kulturális központba, ott

nyerik neveltetésüket, s azután megindítják vagy előmozdítják a hazai fejlődést. Vergerio után Vitéz János szerepe igen fontos, mert szinte ő oltja át a Vergerio-hozta rügyeket a magyar fába. Az azonban, aki hatalmas lépéssel vitte előre a magyar humanizmust, költészetével, világnézetével, az Janus Pannonius volt, aki 11 évig tanult Itáliában. Janus Pannonius döntő befolyást gyakorolt Hunyadi Mátyás udvarára, annak olasz kapcsolataira, de magára az uralkodóra is. Húsz éven keresztül, ha nem tovább, Janus Pannonius baráti köre, egykori iskolatársai és tanulmányainak fő színhelye, Ferrara határozza meg az udvar kapcsolatait. Az olyan egyéniségek mint Janus Pannonius két társadalom, két kultúra bizalmi emberei voltak, akiknek történeti jelentősége rendkívüli. Minden olyan törekvés, amely ki próbálná őt iktatni a magyar fejlődésből, merőben történetietlen. Vitéz János azért küldte unokaöccsét Ferrarába, mert ott imént elhunyt öreg barátjának, Vergerionak iskolatársa, Guarino tanított, még pedig Vergerio pedagógiai elveivel teljes összhangban. Vitéznek ez az elhatározása nyilván megbeszélés tárgya volt közöttük. Janusnak már kiküldetése is a kancellária humanistává formálásának követelményét szolgálta, a magyar humanizmus ténye volt.

Azt sem lehet elhanyagolhatónak venni, hogy Ferrarában — mint említettük — nem condottierek uralkodtak, hanem egy hagyományos feudális uralkodóház despotikus középkori uralma változott át lassanként polgáriasszinezetű, központosított, renaissance uralommá, mindvégig megtartva egyrészt a despotikus uralom bizonyos jellemvonásait,⁵ másrészt a feudális kulturális hagyományok emlékeit is. Éppen nem véletlen összetalálkozás, hogy a középkori tárgyú lovagi eposz, szkeptikusan vagy renaissance szellemben éppen Ferrarában emelkedett világirodalmi szintre a renaissance kellős közepén. Matteo Maria Boiardo, Lodovico Ariosto és Torquato Tasso csak ebben a környezetben hozhatták létre életművüket.

A társadalmi szerkezet s az ország jellegének ez az affinitása — Ferrara is földművelő jellegű állam volt — több rétűen érvényesült a magyar—ferrari kapcsolatokban. Nemcsak Janus Pannonius nevelkedett itt és fiatalabb rokonai, de szemmel láthatóan a Hunyadi család világi, udvari főnemességének nem egy vezető tagja. Az ismert magyar származású humanista szerzetes, Andreas Pannonius, aki Ferrara mellett élt egy karthauzi kolostorban, „*A királyi erényekről*” szóló munkájában három olyan nevet is említ, melyek erre a tényre mutatnak rá. Ferrarában tanult a király unokatestvére, Vingárti László, Pálóczi Zsigmond és Perényi Miklós.⁶

Janus Pannonius mellett a magyar renaissancenak legnagyobb alakja a humanistának nevelt, humanista műveltségű Hunyadi Mátyás. Az ő politikai

⁵ CASIMIR CHLEDOWSKI: *Der Hof von Ferrara*, München, 1921. 3—6.

⁶ Vö. ANDREAS PANNONIUS: *Libellus de virtutibus*, ABEL JENŐ: *Adalékok a humanizmus történetéhez Magyarországon*, Budapest, 1880. 160; ANDREAS PANNONIUSRA d. HORVÁTH JÁNOS: i. m. 171—72.

következetessége a humanista kultúra elterjesztésében, a fiatalok humanista nevelésében, latin és görög műveket tartalmazó könyvtár alapításában, a renaissance művészet pártolásában legalább olyan döntő mozzanata a magyar fejlődésnek, mint Janus Pannonius költészete. Döntő és visszavonhatatlan ez a hatás, olyannyira, hogy a központosítás összeomlása sem tudta megváltoztatni. Minden eddiginél határozottabban hangsúlyoznunk kell, hogy a Hunyadiak maguk is a renaissance gyermekei. Óriási pályafutásuk, Hunyadi János kormányzósága, Hunyadi Mátyás királysága egy korábbi évszázadban el sem lenne képzelhető. Minden elemében renaissance pályafutás ez: a Hunyadiak „homo novus”-ok, uralomszerzésük a signoriával rokon, s az attól eltérő jegyek mutatják, hogy a magyar renaissance mennyire sajátos, mennyire mélyen gyökerező. Hunyadi Mátyás Vitéz összeesküvésének leleplezésekor nem fordulhatott el a humanizmustól, mert magát is ezekben a kategóriákban tanították meg gondolkozni. Hunyadi Mátyás nem úgy kötött szövetséget a humanizmussal, mint I. Ferenc francia király. Hasonlított Aragoniai Alfonzhoz cselekvőképességében és a nála természetesen műveltebb Leonello d’Estehez, Guarino tanítványához a kultúra iránti érzékenységben. A humanizmus követésében mindenesetre sokkal messzebb ment el, mint bármely más, hozzá hasonló feudális uralkodó kortársa. Neki ugyan jó humanistákra volt szüksége, de a humanizmus főszereplője immár ő volt. Olasz, vagy más nemzetiségű szakemberei az ő dinasztikus érdekei szerint már a fejlődésnek indult magyar humanizmus szükségleteit követve fejtették ki működésüket.

Az új periódusban, mely halálával következett be, gyökeres változás jött létre. Elég erős volt a Közép-Európában meghonosodott humanizmus ahhoz, hogy saját lábára álljon. Ezt az új világot a magyar feudális állam keretében élő magyarok, németek, csehek, szászok, románok, horvátok képviselik, akik csak részben közép- és kisnemes származásúak, részben már polgári eredetű elemek. A királyi kancellária mellett megsokasodnak a tűzhelyek, vidéki központok alakulnak ki az egyes püspökségek, káptalanok vagy még inkább káptalani iskolák mellett, városi iskolákban látjuk feltűnni a humanizmus jelentékeny képviselőit, mint pl. Bartholomeus Pannoniust Budán. E körülmények között a magyar—olasz humanista érintkezésekben jelentékeny változás történt. Az alapvető formáció most már nem olasz szakemberek itteni szerepében nyilvánul meg, sokkal inkább magyar ifjak itáliai neveltetésében, tanulmányútjaiban, olasz humanistákkal való levelezésben, műveknek olasz humanisták részéről történő felajánlásában, magyar humanisták igényeinek olyan kielégítésében, mint magyar megrendelésre készült klasszikus ókori kiadványok vagy Janus-szövegek. Még megjelenik olyan érdemes humanista, mint Celio Calcagnini Ippolito d’Este környezetében, vagy itt él a királyi udvarban oly jóképességű ember, mint Girolamo Balbi, de ezeknek sem jelentősége, sem itteni tevékenysége nem fogható nemhogy Vergerioéhoz, de Mátyás udvara vezető olasz humanistáiéhoz sem. A lényeges inkább az, hogy a magyar

renaissance kulturális tekintetben is legjelentékenyebb mecénásai és művelői közül elég szép számban tanulnak észak-olasz egyetemeken, főként Bolognában és Padovában. Persze az észak-olasz egyetemek látogatása olyan hagyomány, amely régi időkre nyúlik vissza, Bolognáé már a XIII. században igen jelentékeny, Padováé a XIV-ben válik egyre kiemelkedőbbé. A teljesen humanista szellemű bolognai egyetemen még Hunyadi Mátyás korában tanul ifjabb Vitéz János, Bakócz Tamás, Váradi Péter, Szatmári György. A király halála évétől Bologna és Padova látogatottsága még egyre növekszik. Hogy csak néhány jól ismert nevet említsünk meg, Bolognában járt Csurai Móré Fülöp, Keserű Mihály, Hagymássy Bálint, Magyi Sebestyén, Adrianus Wolphardus; Padovában: Fodor István, Brodarich István, Thurzó Zsigmond és János, Henckel János, Istvánffy Pál, Mattheus Fortunatus. S mindez olyan időben történt, amikor már hazai iskoláinkban is feltűnik Valla stílusztikája, és világos, hogy a hazai iskolák oktatása is a humanizmus felé fordult.

E helyzetben nem változtatott a mohácsi katasztrófa, mert 1526 után is jelentékeny magyar tudósok, történetírók és írók nyerik képeztesítésüket Észak-Itáliában, de csak egyetlenegy jelesebb olasz humanista költözik magyar földre, Báthory István történetírója, Giammichele Bruto. Feltűnő jelenség viszont, hogy a magyar humanizmus hazai képviselői között sok a horvát—dalmata eredetű, akik nagyrészt a török elől menekültek az ország belsejébe. Ilyenek Brodarics István, Verancsics Faustus és Antal, Dudics András, Draskovics György, Andronicus Tranquillus. Ebbeli szerepük már a humanizmus kezdeteinél is érvényesült. A Délvidéket, mint a magyar humanizmus gócpontját, és Dalmáciát, mint a magyar humanizmus kapuját már régen többszörösen kiemeltük. Vitéz János szerepét méltatva HORVÁTH JÁNOS külön utal a zágrábi egyházmegye műveltjeinek szerepére.⁷ Ekkor azonban a menekülő délvidékiek feltűnése általános és jellemző vonása lett humanizmusunknak. A mohácsi vész körüli s ezt követő időszakban ők alkotják nálunk a mediterrán elemet és feltétlenül az olaszos műveltséget.

Azonban az itáliai iskoláztatás legalább annyira érvényesül, mint a Jagello-korban, vagy talán még annál is nagyobb mértékben. Nem tekintik befejezettnek azt a műveltséget, amelyet nem koronáznak meg egy-két itáliai egyetemi évvel vagy körúttal. Végeredményben így jut Itáliába Zsámboki János, így zarándokol el oda Bornemisza Péter és Enyedi György. A padovai történetírás Magyarországon iskolát, sőt iskolákat teremt, melynek egyik ágát, a leíró jellegűt Istvánffy Miklós emeli magas fokra, a kommentálót, az elemzőt Forgách Ferenc és Szamosközy István. Nem akarunk e helyütt műfaji kérdésekbe is belebocsájtkozni, de olyan írók, mint Sztárai Mihály, Bornemisza

⁷ Vö. KARDOS TIBOR: A laikus mozgalom magyar bibliája, Minerva, 1931. 52—61; Ua. A magyar humanizmus kezdetei, Pécs, 1936. 46—71; Ua. Dalmácia, a magyar humanizmus kapuja, Apollo, V. 1938. 25—38. — HORVÁTH JÁNOS: i. m. 51—62.

Péter, Istvánffy Pál, Enyedi György nagy jelentőségű irodalmi tevékenységükhöz kapnak bátorítást főleg Padova virágzó korszakának kultúrájától.

Egyszóval a magyar—olasz humanista kapcsolatoknak ez a periódusa egyre inkább abban nyilvánul meg, hogy a magyar humanizmus képviselői részben a Tengeremlékről menekült tudósok, vagy onnan jött családok sarjai, a szilárd hazai hagyományt újabb és újabb időszerű motívumokkal frissítik fel, az észak-olasz egyetemek, Bologna és főként Padova szellemi életére támaszkodva.

III.

AZ OLASZ KAPCSOLATOK ÉS A MŰFAJI ÁTVÉTELEK KÉRDÉSE, VALAMINT A KAPCSOLATOK TERÜLETI MEGOSZLÁSA

Már eddig sem volt elkerülhető, hogy két jelentékeny motívumot ne érintsünk. Egyik a műfajok átültetése, a másik a magyar—olasz kapcsolatok területi megoszlása, s ennek bizonyos összefüggése az egyes olasz államok társadalmi-politikai szerkezetével.

Persze mást jelent az, ha egy olasz tudós fordul magyar mecénáshoz vagy tanítványhoz eddig még nem használt műfaj igénybevételével, és más, ha egy magyar humanista használja fel az új irodalmi eszközt, egészen mást jelent, ha olasz földön kerül az újításra a sor, vagy ha már Magyarország területén. Azonban éles ellentétéről még itt sem lehet szó, inkább időbeli eltérésekről. Ha Giovanni D'Andrea, a Petrarccával levelező bolognai jogász már 1342-ben olyan doktorra avató beszédet mond magyar tanítványához, Andreas de Hungariahoz, melyben Cicerót választja mintaképül, akkor ezzel a leghíresebb humanista műfajok egyike már megjelenik a magyar kultúra küszöbén. Ilyen esetben nem lehet egyenlőségjelet tenni egy 1342-i bolognai beszéd, s egy emberöltővel későbbi pécsi egyetemi beszéd, vagy egy évtizedekkel még későbbi magyar oklevél közé, mint pl. a Kanizsai János címére szóló adománylevél, mely az ékesszólás hatalmát méltatja.⁸ De mindenesetre ez a döntő műfaj már akkor megjelent egy magyar emberhez intézve, és többé-kevésbé a kutatások tempójától függ, hogy a közöttük levő úr hogyan tűnik el. Elvégre már közöttük áll az az Anjou Lajoshoz intézett humanista beszéd is, amelyet Benintendi de Ravagnani mondott 1357-ben Zárában. Kétségtelen azonban, hogy a humanista szónoklat olyan kiválóságának megjelenése nálunk mint Vergerio, felhatványozta ezt a műfaji hagyományt, s közvetlenül is hatott Vitéz János politikai ékesszólására.

⁸ Giovanni d'Andrea beszédére ld. KARDOS TIBOR: Deákműveltség és magyar renaissance, Századok, 1939. 313—14. — Mária királynő adománylevele Kanizsai János számára, ld. FEJÉR: Codex Diplomaticus Regni Hungariae, Tom. X. Vol. I. No 233, 405; KARDOS TIBOR: A magyar humanizmus kezdetei, 55.

A második humanista műfaj, melynek korai megjelenéséről tudunk, a realista irányú oklevelekre és misszilis levelekre támaszkodó történetírás. Anjou Lajos korának magyar történetírása szinte egységesen kezdi használni ezt a módszert. Kálti Márk *Képes Krónikájának* utolsó fejezetei, az *Ismeretlen Minorita* krónikája, mely talán Lackfi Dénes munkája, és Küküllei János *Nagy Lajos-életrajza* egyformán erről az új módszerről vall, mely a velencei történetírásból került át hozzánk. Ezzel együtt jelenik meg mind a *Képes Krónikában*, mind Küküllei János történetírásában a virtus és fortuna, valamint humanitás vagy a virtus és a fortuna fogalomköre.⁹ Ez így, ebben a hármas vagy kettős korrelációban már semmi esetre sem középkori jelenség, hanem renaissance fogalomvilág.

Amikor Pier Paolo Vergerio Arrianus Nagy Sándor életrajzát lefordítja, szembeszáll előszavában a középkori történetírással. A középkori fogalmak törése most következik be igazán, s ebben áll Vergerio óriási szerepének ez a rész-érdeme. Vergerio azért fordítja le Arrianus, kappadókiai római kormányzó művét, mert ez a kompiláció Nagy Sándor hadjáratainak szemtanúk által való követésén alapul, főként a hadvezér, Ptolemaios följegyzésein. Arrianus munkájában tehát a történeti valóságot úgy támogatja a közvetlen tapasztalat, mint a velencei történetírást az írott dokumentum. Itt még ez a mozzanat is megvan. Emellett Vergerio erőteljesen kiemeli, hogy a történetírónak objektív igazságra kell törekednie. Jól tudjuk, hogy „objektív” történetírás nincs. De mégis fölmérhetetlen jelentőségű, ha valaki oly élesen elítéli, mint ő a gyűlölködés, az irigység, a nemzeti elfogultság sugallatait. Vergerioval a közhiedelemre és kőszta mesékre alapított krónikázás, az apró helyi elfogultságok helyett a történeti valóság igénye és a nagy emberi közösség, az állam, vagy az egész emberiség érdekei jelennek meg. Vergerio hozta be a magyarországi humanizmusba az új publicisztika frazeológiájának legfontosabb elemeit, mint pl. azt a gondolatot, hogy Magyarország Európa védőpajzsa a török ellen.¹⁰ Ő adott mintát olyan levél formájában történő hadi-kommentárok készítésére, melyeket már Vitéz János *Leveleskönyvében* is észreveszünk, de amelynek klasszikus példáit Janus Pannonius kancelláriai levelei között olvashatjuk. Ezek a levelek nyilvánvalóan pontos hadi feljegyzéseken alapulnak, amit egy-egy esetben éppen ő vezetett.¹¹ Vitéz és Janus leveleit, Hunyadi Mátyás írásait olvasva az a benyomásunk támad, hogy a renaissance cselekvő hősei állan-

⁹ Vö. Ua. A magyarországi humanizmus kora, 57—58.; Ua. Kálti Márk *Képes-Krónikájáról*, Bevezető, „KÁLTI MÁRK KÉPES KRÓNIKÁJA A MAGYAROK TETTEIRŐL, Monumenta Hungarica, III. Magyar Helikon, 1959.” c. kötethez 14—16, 21—22.

¹⁰ Vö. MÁLYUSZ ELEMÉR: A constanzi zsinat és a magyar főkegyúri jog, Budapesti Szemle, 1943. 66—71; KARDOS TIBOR: A magyarországi humanizmus kora, 99.

¹¹ Példa Vergerio katonai beszámolóira Epistolario di PIER PAOLO VERGERIO, a cura di LEONARDO SMITH, Roma, 1934. No XXXIV, 66—78. — Janus hadifeljegyzéseinek legszebb példája jelentése az 1464.-i boszniai hadjáratról. Vö. Mátyás király Levelei, Közzéteszi FRAKNÓI VILMOS. Budapest, 1893. I. 45—50. — Később Bonfininek az osztrák hadjáratra vonatkozó pontos adatai feltételezik az állandó ostromnaplókat is.

dóan a történelem színpadán játszanak, s a nézőtéren együtt látják az egész jelenkort és utókort. A történetírásnak a humanista elmélet óriási jelentőséget tulajdonított Petrarca óta. Ha a szónoklat az előszó útján befolyásol a virtusra, a történetíró a példákkal, a tettekkel irányítja tanítványait. Mindenesetre illúzióink nem lehet a tekintetben, hogy ez a publicisztika és a vele összefonódó történetírás éppen úgy nem ment a torzítástól és a hízeltől, mint a Vergerio által olyannyira kárhoztatott krónikások, csak éppen más módon teszi ezt, egyes esetekben magasrendűen.

Meg kell említenünk, hogy publicisztikai epikára, mely ezzel a történetírással mindenben rokon, s amelyre Petrarca az *Africabañ* adott példát, már Vergerio föllépése előtt van dokumentumunk. Lorenzo de Monacis, a velencei kancellária titkára és Velence magyarországi követe, elhárítandó a gyűlöletet a magyar királynékról Durazzoi Kis Károly megöletése miatt, hexameteres formában a *Carmen*-ben megírta ezt a tragikus történetet. Műve később Thuróczi János történeti korpuszába olvadt bele prózai formában.¹² A humanizmus kulturális és politikai eszményeinek szinte első megfogalmazását nyújtja magyar földön.

De már ismét Vergerio adja a kiindulópontot az újfajta történetírás, illetve publicisztika egyik sajátos ágában: az anekdota-gyűjteményekben, illetve a trufában. Élete utolsó korszakából fennmaradt több levele arra mutat hogy már eléggé régen gyűjtött anekdotákat eszményképét, Petrarcat és barátját, Giovanni da Ravennát követve. Az a kérdés, vajon Galeotto Marzio Mátyás király bölcs tetteiről és mondásairól létrehozott híres anekdotagyűjteményében szerepet játszhatott-e Vergerio példaadása? Már egy korábbi tanulmányunkban, a *Reneszánsz királyfiak neveltetésé*-ben egybevetettük Galeotto művét Antonio Beccadelli (Panormita), nápolyi humanistának Aragoniai Alfonz királyról szóló anekdota-gyűjteményével, mint e műfaj leghíresebb alkotásával és Enea Silvio Piccolomini hasonló műveivel, melyekben Panormita nyomán németrómai császárokról, illetve magyar királyokról állít össze hasonló gyűjteményt.¹³ Aragoniai Alfonz népszerűsége is előmozdította, hogy ez a gyűjtemény paradigmává legyen. Akkor úgy véltük, hogy Enea Silvio Piccolomini volt az első, aki a németrómai császárok újkori alakjaihoz, Zsigmondhoz,

¹² Vö. KARDOS TIBOR: A magyarországi humanizmus kora, 78—81. Ua. Thuróczi János, Magyar Krónikája, Bevezető „THURÓCZI JÁNOS: Magyar Krónika, ford. GERÉB LÁSZLÓ: Monumenta Hungarica I. Magyar Helikon, 1957.” c. kötethez 21—23.

¹³ Vö. Ua. Reneszánsz királyfiak neveltetésé, Budapest, 1935. 10—14, 41—43, Apollo Könyvtár, 3. — LEONARDO SMITH magyarázva Vergerio egyik velencei tárgyú anekdotáját felveti annak lehetőségét, hogy Vergerio ilyen gyűjtemény összeállításába fogott. (Epistolario, . . . Scritti Vari, No VI. uo. 452.) Szerintünk erre vall két másik anekdotán kívül egy Plutarchosban olvasott anekdota leírása is, (Epistolario . . . Scritti Vari, NoV. 451), valamint, hogy VALERIUS MAXIMUS Dictorum et factorum memorabilium libri egész sor anekdotáját említi (Epistolario . . . 106, 192, 196, 259, 359, 449.), sőt egy személyes anekdotát is elmond, hogyan fedte meg őt magát Pietro Montanari, az Este-ház titkárja és mulattatója fecsegéséért. Vö. Epistolario . . . , No. XLI, 89—91.

Alberthez, III. Frigyeshez fűzve Közép-Európába átültette ezt a műfajt, s nyilván ez bátorította Galeottot is. Ezen a felfogásunkon nem lenne helyes változtatni. Azonban Enea Silvio Piccolomini és valószínűleg Galeotto is ismerte Vergerio gyűjteményét. A fennmaradt néhány anekdota közül ugyanis az egyik Prágában játszódik le egy cseh és egy lengyel között, tehát Vergerio nemcsak itáliai emlékeiből táplálkozott, de itt is folytatta anyaggyűjtését.¹⁴ A hagyomány szerint szólt egy történeti munkája Zsigmond császárról is, tehát nagyon valószínű, hogy anekdotáiban is szerepel, és nem egy közülük átkerült Enea Silvio Piccolominihez.

Azonban alaposabban szemügyre véve Vergerio anekdotáit, szemünkbe ötlük, hogy azok némileg elütnek Beccadelliétől, Aeneas Sylviusétól, és viszonylag a legközelebb Galeotthoz állnak, az itáliai facéciók közül pedig Poggio híres gyűjteményéhez. Vergerio anekdotáinak ugyanis erősen polgári, népies jellege van. Tendenciájuk meglepően egységes: a csalás, a gyűjtés, az ambíció ellen szólnak. A prágai történet két szegény ördögről szól, akik közül az egyik-től a másik elcseni a kucsmáját. A történet poénje, hogy a kucsma mást jelent lengyelül, és mást csehül. A szegény kárvallott nem tudta bebizonyítani, hogy övé volt a „kaptur”, mikor Prágában ugyanazt „kuklá” néven árulták. Vergerio levonja a következtetést: így csinálnak az olaszok is. Az uzsorát egyszerűen pénzváltásnak nevezik. Hát még azok, akik a „philargyriát” philosophiának nevezik, a „nummularia”-t „oratoria”-nak!¹⁵ Csak röviden kívánjuk megjelölni, hogy ez éppen úgy előadható élménynovella, illetve trufa, mint a többi három közül, melyeket ránk hagyott, kettő. Az egyik egy parasztról szól, aki ura kegyébe akarta behízelegni magát, s ezért mesterségesen érlelt fügéket vitt neki. A bosszankodó uraság az éretleneket fejéhez vágta. Tárgyban hasonló anekdoták kárvallott ajándékozókról Mátyás királyról fennmaradtak. Egy másik Vergerio-trufa a szegény vargáról szól, aki boldogan él szegénységében, amíg előkelő szomszédja irigykedve aranykincset nem lopott be hozzá, illetve találtatott meg vele, mitől a szegény ember elvesztette nyugalma. Ismét egy másik anekdotája egy csaló kuruzslóról szól, aki találomra vette ki egy zsákból a recepteket és fohászodással próbálta a sikert elérni.¹⁶

Ezek a Vergerio-anekdoták pontosan a Mátyás-trufák társadalmi körébe visznek: a paraszt, a varga, a szerencse-kereső csaló, a kuruzsló jó ismerőseink

¹⁴ E levelet már Magyarországról (1420 után?) írta, mikor részt vett Zsigmond császári vállalkozásaiban. Ld. *Epistolario . . .*, No. CXL. 384—87.

¹⁵ *Philargyria*: pénzszeretlet; *nummularia*: pénzhajtó; *oratoria*: szónoklat, ld. uo. 387.

¹⁶ A füge-történetet ld. *Epistolario . . .* CXXXI. 392—93. E levelet egyébként már élete vége felé írta Magyarországról (1432—36 között), Giovanni De Dominis, segnai püspöknek, jöllehet az anekdotát régen gyűjtötte, még Olaszországban. — A kuruzsló orvosról szóló anekdotát ld. uo. 388—92. Eljutott tőle Poggio-hoz is (*Facetiae CCII*) és rajta keresztül az olasz novella-irodalomba. Egyébként a füge-történet is népszerű volt, de már Vergerio előtt. A XIV. század fordulóján ismerték, mert egyik változata benne foglaltatik az „*Il Novellino*”-ban, No LXII (LXIV).

ebből az anyagból. Ha már Mátyás halála után Bartholomeus Pannonus komédiáiban Vergerio diákvígjátékának, a *Paulus*-nak kétségbevonhatatlan nyomait találjuk, aligha tévedünk, ha azt hangoztatjuk, hogy a Mátyás király körül sarjadó publicisztikai célzatú anekdoták epikus vagy eljátszható trufákhoz a lányszemet ezúttal is Vergerio adja.

A harmadik döntő műfaj, mely az előbbi kettővel teljesen egybefonódik, a humanista levelezés. Már Petrarca szónoklatait is elsősorban levél formába öntötte. Felhasználta a levelet közvélemény megszervezésére, az élő halhatatlanság közegének megteremtésére, de publicisztikára is ő, amennyiben a Cola di Rienzi érdekében vagy hozzá intézett levelek minden modern publicisztika alapja. A személyéhez kapcsolódó baráti körökkel is főként leveleivel érintkezett. Így a petrarcai típusú levelezés vált e tanítványi körök legfőbb kifejezési eszközévé, annál is inkább, mert ők maguk vagy udvari emberek, illetve tisztviselők, kancellárok voltak, vagy olyan helyen működtek, ahol tanították a dictamen prosaicum-ot. A publicisztikai és értekező levélírás, de a személyes beszámolót adó csevegő típusú levelet is folytatta Coluccio Salutati s a hozánk került Pier Paolo Vergerio. Az ő ideérkezése előtt már évtizedek óta ebben az új hangnemben érintkezik a magyar udvarral Coluccio Salutati, Benintendi de Ravagnani és a velencei kancellária többi humanistája. A magyar udvarban előbb-utóbb követelményként merült fel az új stílus követése. Giovanni da Ravenna szerint Petrarca egyszer a magyar király követe előtt éppen azért fakadt ki, mert a magyar udvar levelei rossz stílusban íródtak, ízetlenek voltak, s azt a tanácsot adta, csökkentse a magyar király vadászebeinek számát, és emelje jól író írnokaiét.¹⁷ Zsigmond király próbált ezen segíteni, először magát Giovanni da Ravennát hívta, majd idehozta többek között Vergeriot. Hogy Vitéz János *Leveleskönyve* megszületett, abban — mint HUSZTI JÓZSEF kellőképpen aláhúzta — Vergeriot kell inspirátornak tekinteni.¹⁸

De úgy látszik egyebekben is, már ami e *Leveleskönyv* jellegét, célkitűzéseit illeti. Tehát abban is, hogy Vitéz János a gyűjteményt történeti forrásnak szánta, jóllehet itt már a velencein alapuló új magyar történetírói iskola gyakorlata is tekintetbe jöhetett. Még inkább Vergeriora vall, hogy Vitéz az összegyűjtött leveleknek publicisztikai jelentőséget tulajdonított olyan kérdésekben, mint a törökellenes élet-halálharc, Magyarországnak mint védőbástyának szerepe, sőt a szentszéktől való függetlenség elvében is. Vergerio mint a Carrarak udvari embere, mint államelmélet-író s mint a renaissance egyik leg-híresebb pedagógiai traktátusának szerzője a vallást szinte az állam szolgálatába állította, elutasította a babonát, az erkölcsi követelményeket helyezte előtérbe, hangsúlyozta, mint Salutati vagy Poggio, hogy az egyházi szférát el

¹⁷ Vö. KARDOS TIBOR: Magyar tárgyú fejezetek Giovanni da Ravenna emlékiratában, 11—12.

¹⁸ Vö. HUSZTI JÓZSEF: Pier Paolo Vergerio és a magyar humanizmus kezdete. Filológiai Közöny, I. 1955. 529—30.

kell választani a világitól, a szó és a tett egységét követelte, hol Sokratesre, hol másik eszményére, Hieronymus példájára hivatkozva. HUSZTI JÓZSEF alapvető tanulmánya után is homályban maradt Vergerio Magyarországra kerülésének közvetlen oka, pedig ez éppen a fűntebbi kérdéssel függ össze, és igen nagy jelentőségű. A konstanci zsinatot kiváltó ok, melyen Vergerio Francesco Zabarella kardinális kíséretében vett részt, a kereszténység válságos állapota volt: a schizma, a szakadár pápák sorozatos megjelenése abban a történeti pillanatban, amidőn egész Csehország forrongott, és az erősödő polgárvárosok is Európaszerte vallották, hogy az egyház reformra szorul, és vissza kell szorítani a vallási szférába. Parancsoló szükségességként lépett fel tehát, hogy egy hatalmas zsinati találkozón állítsák helyre az egyház fegyelmét, rendjét, és hozzák létre reformját. Husz János hitszegő megégetése után a helyzet még súlyosabb lett, és Zsigmond császár most már trónja megmentése érdekében maga is kénytelen volt a reformra hajlani. A reform gondolatának érvényre juttatásában legfőbb segítője a zsinaton Pier Paolo Vergerio lett, aki emiatt élesen összekulömbözött védelmezőjével, Zabarella kardinálissal, és a reform érdekében kész volt vitapontokat kitűzni. A birodalmi küldöttek székhelyén meg is jelentek az érdekeltek Vergerioval együtt, de a vitát meghiusították. Ezért — mint egy egykorú diárium mondta — Vergeriot vakmerőnek nevezték és kinevették. Vergerio nem kevesebbet vallott, mint azt, hogy mindennemű pápaválasztást, melynek különben egyenrangúnak kell lenni az elektorok személyét tekintve, meg kell, hogy előzzön az egyház általános reformja.¹⁹

Hihető, hogy ebben Vergeriot már a személyes meggyőződésen kívül, melyet a Carrarak udvarában szerzett, az is vezetett, hogy Zsigmondnak kedvében járjon, és a nagybeteg Zabarella helyett új pártfogót találjon. Zsigmond végül is eladta a reformot a magyar főkegyúri jog, az államegyházi jogok biztosítása árán. Az okmány, mint MÁLYUSZ ELEMÉR bizonyította, csakhamar igen kellemetlenné vált az új pápa számára. Benne van először meghatározva, helyesebben az uralkodó hősről az egész magyar népre kiterjesztve az a különleges érdem, hogy a növekvő pogány veszéllyel szemben „a kereszténység védőpajzsa”.²⁰ Mivel egykorú adatok szerint Zsigmond és Vergerio együttműködése ez időben igen szoros volt, például Vergerio a császár közvetlen sugalmazására tűzette ki a reformtételket a konstanzi templomok ajtajára, nagyon valószínű, hogy az igen szép humanista stílusban írt Zsigmond-féle okmány is, mely 1417. szept. 19-én kelt, Vergerio műve. Így hát e szállóige első általánosított formája is tőle való.

Vergerio hazájában lehetetlenné vált, s olyan szolgálatokat tett Zsigmondnak, hogy Magyarországra költözése nagyon is indokolt lett. Adatokkal támasztható alá az a megállapítás, hogy Zsigmond közvetlen tanácsosa, referendáriusa

¹⁹ Vö. LEONARDO SMITH fejtegetéseit Epistolario . . . 370—73.

²⁰ Vö. a 10. jegyzetet.

volt. Ott volt Kutnahorában, amikor 1420. aug. 16-án kihirdették a pápai bullát a husziták elleni keresztes hadjáratról, és többszörösen vitatkozott velük nemcsak ezekben az években, de később is. Ennek ellenére a prágai kelyhes magiszterek arról írnak 1421. febr. 8-án, hogy a királlyal való tárgyalásaik során jelen volt egy Pietro Paolo nevezetű férfiú, akiről nem is lehet megmondani, mi volt benne a nagyobb: a tudomány vagy az ékesszólás, aki nem utasította el a kelyhes tételeket, csak abban kételkedett, hogy az vallásos parancs lenne, de abban is hangoztatta a megegyezés lehetőségét. Mire a jelenlevők boldog örömujjongásban törtek ki.²¹

Vergerio ugyanis a „devotio moderna”, az újtípusú, biblikus és az egyházatyákra visszamenő ún. „új-vallásosság” egyik legjelentékenyebb olasz polgári képviselője volt, aki meg tudta találni a hangot a husziták jobbszárnyával, de a balszárnyukkal nem. Mindez azonban kiválóan képessé tette arra, hogy az egyházreform, az államegyház kérdésében olyan nézeteket valljon, melyek bátorították Vitézt, és nem egy tekintetben ily módon is közvetlenül előtte jártak Hunyadi János és Mátyás felfogásának.

Tehát a *Leveleskönyv* felfogása a magyar királyok kegyúri jogairól, valamint Hunyadi János és Mátyás államegyházi törekvései olyan jelenségek voltak, melyekben a hazai szükségletet európai elmélet alapozta meg. Másrészről az a ragyogó levél-publicisztika, melyet Vitéz János után Janus Pannonius fejlesztett ki, s melyben maga Hunyadi Mátyás is részt vett, melyet Váradi Péter vitt tovább, ugyancsak erre az időszakra nyúlik vissza.

Ugyanígy állunk első humanista irodalmi köreink kialakuló és hagyományossá szilárdult tematikájával. Vitéz János, Pier Paolo Vergerio, a lengyel Szánoki Gergely és mások alkották az első humanista irodalmi köröket, melyeknek vita-témái tovább éltek Hunyadi Mátyás udvarában. E körökben például egyebek között valószínűleg sokat vitatkoztak az aszkézis vagy a családi élet előbbrevalóságán Vergerio és Szánoki jelenlétében, ugyanarról a kérdésről, melyről Mátyás udvarában is. Néhány évtized múltán Vitéz János esztergomi palotájában a király az érsek jelenlétében Jeromosnak Jovinianus ellen írott művével szégyenített meg egy hencegő dominikánus teológust, Giovanni Gattit. Sőt ugyanerről a kérdésről szólt Bonfini *Symposionja* is, melyet Beatrix királynénak ajánlt. Mindehhez tekintetbe kell vennünk bizonyos előzményeket: Vergerio különös tisztelője volt Jeromosnak, kiválóan ismerte minden művét, évről-évre beszédet tartott emléknapján, tanításait terjesztette Vitéz János körében. Vergerio maga elismerte, hogy a családi élet a természetes, ha a maga filozófusi hivatásával nem is tartotta összeegyeztethetőnek. A humanizmus elindítója, Petrarca vallott hasonló álláspontot. Vergerio idősebb barátja és mestere, Salutati viszont minden tekintetben a családi élet mellé állt. Már

²¹ Pier Paolo Vergerio mint Zsigmond király referendáriusa vö. HUSZTI JÓZSEF: i. m. 525. — Vergerio jelenléte Kutnahorában ld. Epistolario . . . Documenti e Testimonianze, No. 1. 461; a kelyhes magiszterek dicsérfő levele uo. no. 2. 464.

ezekben az első vitákban is állandóan hivatkoznak (különösképpen Salutati) Jeromosnak Jovinianus ellen írt munkájára, mely éppen a mindenáron való aszkézis ellen foglal állást. Mátyás éppen azt hangoztatja Gattival vitatkozva, hogy ifjúkorában a katonai irodalmon kívül alig olvasott egyebet, de Jeromosnak ezt a művét igen.²² Már pedig Mátyás nevelői Vergerio lengyel és magyar barátjai voltak, Szánoki Gergely és maga Vitéz János. Tehát az ifjú király Vergerio-Vitéz körében jutott a problémához és annak írott forrásaihoz.

Egyébként az is, amit Mátyás király vita közben a szőrszálhasogató teológiai vitázásról mond, előtérbe helyezvén a morális teológiát, az építő jellegű beszédet, ugyancsak megtalálható Vergerio munkásságában.²³

Sok egyéb tekintetben is Vitéz-Vergerio köre indította el a további fejleményeket. A szó és a tett egységét, melyet Vergerio Sokratesben (Salutativál együtt) és Jeromosban látott, Vitéz János lépten nyomon hangoztatja a Leveleskönyvben, sőt a Hess-féle budai nyomdának egyik első terméke éppen egy Sokrates-életrajz. Egy másik, hasonló mozzanat Leonardo Bruni egyik fordítása, Basilius Magnusnak az antik költők védelmében mondott beszédének latin fordítása, melyet már Vergerio mestere, Coluccio Salutati az egyház legmaradibb tagjaival vitatkozva az antik tanulmányok menlevelének tekintett. Magyarországon egy emberöltővel később, a hetvenes évek első felében vált szükségessé e szöveg kinyomtatása a humanizmus elleni maradi egyházi körök ellenében.²⁴

Végtére is akárcsak Janus Pannoniusnak neveltetése, Hunyadi Mátyásé is Vitéz János és Vergerio körének iránymutatásával alakult. Galeotto idézett elbeszélése szerint Mátyás király pontosan olyan szerzőket olvasott (saját véleménye szerint), amelyeket Vergerio ajánl többszörösen leendő államférfiaknak,

²² A családi életről vö. FRANCISCUS PETRARCA: De remediis utriusque fortunæ lib. I. Dial. 65—67; lib. II. Dial. 18, 19—22. — Epistolario di COLUCCIO SALUTATI a cura di FRANCESCO NOVATI, Vol. I. Roma, 1891. libro I. no 12, 31—33; vol. II. Roma, 1893. libro VIII. no 3. 365—74. — Ugyanez a kérdés Vergerionál, Epistolario . . . no. LVIII. 133-37., valamint FRANCESCO BARBARO De re uxoria-ja kapcsán Epistolario . . . no. CXXXVII. 360—62. — Ugyanez a kérdés a magyar udvarban, ld. GALEOTTUS MARTIUS NARNIENSIS: De cregie, sapienter, iocose dictis ac factis Regis Matthiae, Lipsiae, 1934. BGT, edidit LADISLAUS JUHÁSZ, (Bibliotheca Scriptorum Medii Recentisque Aevorum) cap. XXX. 31; ANTONIUS DE BONFINIS: Symposion de virginitate et pudicitia coniugali, Budapest, 1943. Edidit STEPHANUS APRÓ, (Bibliotheca . . .)

²³ Vergerio a szőrszálhasogató teologizálás és szóvirágok ellen a Jeromos-féle gyakorlati vallásosság érdekében Epistolario . . . no. LXXVIII. 184—85. — A „De ingenius moribus” hasonló tendenciájáról ld. KARDOS TIBOR: A magyarországi humanizmus kora, 98. — Galeotto „A bajos és nehéz kérdések kutatásáról”, valamint az evangélium magyarázata és erkölcsi kérdések elhanyagolásáról ld. GALEOTTUS MARTIUS: i. m. cap. XXX. 31.; e kérdések összefüggése a devotio moderna-val KARDOS TIBOR: i. m. 190—91.

²⁴ Sokrates mint hős egy Coluccio Salutativál váltott levélben fordul elő, Vö. Epistolario . . . no. XXXII. 64 (9—10), amely tulajdonképpen Coluccio Salutati levele, s amely Sokrateset mint hősi eszményt említi. Vergerio erre adott válaszában elfogadja az eszményt, és bővebben fejtegeti mibenlétét. No XXXIII. 65 (8). — A Hess-nyomda Sokrates életrajzának jelentőségéről ld. KARDOS TIBOR: i. m. 173—74. — Basilius Magnus b. széde és Coluccio Salutati ld. Epistolario di COLUCCIO SALUTATI, Vol. V. Pars I. Roma, 1905, libro XIV. No 23. 184—86; Basilius Magnus beszédének kiadása a Hess-nyomda részéről mint jellemző tény KARDOS TIBOR: i. m. 173.

politikusoknak, fejedelmeknek és így éppen a Zsigmond magyar királyhoz intézett Arrianus-fordítása előszavában is. Vagyis, hogy a fejedelem-politikusnak az antik történetírókat kell olvasnia a hadvezetés és politikai élet gyakorlati elsajátítása érdekében. Ezért Mátyás király gyermekkorában „inkább csak a katonai irodalomra” vetette magát, vagyis feltehetőleg éppen Arrianus Nagy Sándor-életrajzát olvasta. Hogy Curtiust, Sallustiust, Liviust, Caesart tanulmányozta, Valerius Maximust ismerte, azt bizonyosan tudjuk.²⁵ E képet még ki tudjuk egészíteni egyéb figyelemreméltó mozzanatokkal. Hunyadi Mátyás 1463-ban azt izeni Vitéz Jánosnak egy rövid levélkében, hogy ne vonuljon vissza egyházmegyéjébe húsvétot ünnepelni, de sürgősen tegyen jelentést a császárral folytatott tárgyalásairól, mivel a haza szolgálata is istentisztelet. És éppen Vergerio az, aki az állam gondjait „szent tanulmány”-nak (sanctissimum studium) nevezi egyik levelében. Vagy például 1471-ben írja Mátyás király azt a híres levelét Pomponius Laetushoz, melyben tiltakozik a mondás ellen, hogy „inter arma silent Musae”, mert ő a legnagyobb hadizajban is törődik az irodalommal. Hasonló gondolatokat hangoztatott Vergerio többször is, így pl. amikor a Carrarak egyik hívét, Michele Rabattat dicséri, hogy örökös hadi fáradalmak között, a legnagyobb államügyek intézése közben ért el oly fokára az ékesszólásnak és a tudománynak, hogy mindenki dicséretét kiérdemelte.²⁶

Többszörösen kifejtettük, hogy Hunyadi Mátyás a humanizmust hivatali nemességének kiválasztó elvévé tette, a születési nemesség morális alapjául azt a virtust tekintette, mely a külső elismertetésben csupán látható formát ölt, s ebből létrehozta egy újfajta nemesi becsület és kötelesség fogalmát a központosított monarchia szolgálatában. Az ezt rögzítő kifejezések egyaránt megjelennek oklevélmintákban és az 1486. évi törvénykönyv paragrafusai között. Nemrégiben mutattunk reá, hogy ez az alapvetően humanista gondolat Petrarcanál merül fel először Anjou Róbert nápolyi királyhoz írott egyik levelében.²⁷ Ez persze magunkat is za varba hozott, mert korábban azt hittük, hogy a lélek nemességéről szóló humanista tanítás e változata, a hazai feudális viszonyokhoz való alkalmazása már magyar földön történt. A Petrarca-hely

²⁵ Vergerio a történetírók olvasásáról, Epistolario . . . No. CXXXVIII. 383 (XI—XVI); Ugyanígy a Lodovico Buzzacarinohoz írt levélben No. LXXIII. 172—173. — Mátyás ifjúkori olvasmányaira ld. GALEOTTUS MARTIUS: i. m. cap. XXX. 32.; KARDOS TIBOR: i. m. 187—88.

²⁶ Mátyás levele Vitézhez ld. Mátyás király levelei, közzéteszi FRAKNÓI VILMOS, I. köt. 17—18; KARDOS TIBOR: Stílus tanulmányok Mátyás király kancelláriájáról, Közlemények a Pécsi Erzsébet Tudományegyetem Könyvtárából, 22. sz. Pécs, 1933. 16—17.; Vergerio kitétele ld. Epistolario . . . No. XXXVII. 82 (16—18). — Mátyás király levele Pomponius Laetushoz ld. TELEKI JÓZSEF: A Hunyadiak kora Magyarországon, XI. Pest, 1855. 454—55; Vergerio helye, Epistolario . . . No XLIV 100 (4—6).

²⁷ Petrarca a lélek nemességéről és a születési nemességről ld. FRANCESCO PETRARCA: Le familiari. Edizione critica per cura di VITTORIO ROSSI. Firenze, Sansoni, Vol. I. (1933) Lib. IV. Epist. 7. 172 (33—36); KARDOS TIBOR: Beszámoló Petrarca-tanulmányokról, MTA Nyelv- és Irodalomtudományi Osztályának Közleményei, XIII. 1958. 282.

felbukkanásakor azonnal felmerült a gyanú, hogy ezt a gondolatot is Vergerio közvetítette. Ezt a sejtésünket Vergerio leveleinek áttanulmányozása mindenben igazolja. Vergerio ifjú kora óta lépten-nyomon vallja ezt az újfajta nemesiséget, mely csakis a virtus révén ér el az erkölcsi megbecsülés és a társadalmi ranglétra magas fokára, ezért állandóan összekapcsolja a „virtust” és „honor”-t.²⁸ Azt mondhatnánk, hogy Petrarca kitétele és a Mátyás-hasznáلتa formulák között több mint egy évszázad, de Vergeriot tekintve legalább is két emberöltő telt el. Igen ám, de mint ELEKES LAJOS *Hunyadi* könyvében kiemelte, a Hunyadi-család nagyságának elindítója, Hunyadi János (1453) ezt írta a nemességét fitogtató Cillei Ulriknak: „A valódi nemességet az ember szívében, nem egyebütt keresem. Többre becsülöm azt, aki nemzetsége díszét kezdte, annál, ki azt befejezi.”²⁹ A Vergerio-féle nemesség-eszményt tehát már Hunyadi dinasztia-alapításának jogcímévé tette, és Hunyadi Mátyás már nyilvánvalóan tőle vette át az újfajta államhatalomnak ezt az egyik szervező elvét.

Azonban nem tagadható, hogy ez a nemesi-eszmény Mátyás királynál elválaszthatatlan az újfajta iskolázástól, a humanista képzéstől. Ez azonban sem okmányaiból, sem a törvénykönyv szövegéből ki nem derül, csak a gyakorlatból, állandó törekvéseiből, abból, hogy még a kihallgatásokon is könyveket osztott szét emberei között. Ez azonban természetes, ha meggondoljuk, hogy a humanisták Petrarcatól kezdve Coluccio Salutatint át Vergerióig soha el nem választották az irodalmi tanulmányokat a társadalmi-pedagógiai célkitűzéstől, a kulturális humanizmust az ún. etikaitól, a studia humanitatis a virtustól. Hosszan lehetne idézni azokat az elvi nyilatkozatokat, melyekben a humanizmus törvényadói az irodalmi tanulmányok társadalmi, gyakorlatra való nevelőerejét szétbonthatatlannak tartják, elválaszthatatlannak maguktól a tanulmányoktól.³⁰ Sőt e tanulmányok értékét az adja meg, hogy mint Leonardo Bruni mondta, az embert tökéletessé teszi: „studium . . . alterum, in cognitione earum rerum, quae pertinent ad vitam et mores, quae propterea humanitatis studia nuncupantur, quod hominem perficiant atque exornent”.³¹ Lényegében ez adta meg a mozgalom erkölcsi jogcímét, s ki többet, ki kevesebbet valósított meg belőle.

²⁸ Számos ilyen kitétele van Vergerionak ifjúkora óta. Ld. pld. Epistolario . . . No III. 7 (1), No. XV. 30 (18—19), No. XX. 37 (5—6), No. XL. 89 (8—12), No. XLV. 106 (7—9), No. LVIII. 130 (13—15), et passim. — Ez a petrarcai örökség egyébként Coluccio Salutatintál is megtalálható egy klasszikusan tiszta változatban: „. . . perficere mentem nobilitareque quotidie per scientiam animum . . .” (Epistolario, Vol. III. lib. IX. 7. 69).

²⁹ Ld. TELEKI JÓZSEF: i. m. II. köt. 371; ELEKES LAJOS: *Hunyadi*, Budapest, 1952. 415—16.

³⁰ Csupáncsak Vergerionál számos hely található ennek bizonyítására. Íme néhány: Epistolario . . . No. XXIII. 41 (12—14), No. XXVIII. 54 (2—3), No. XXIX. 57 (26—28), No. XXX. 60 (25), No. XXXI. 62 (13—14), No. XXXIII. 65 (20), No. XL. 88 (5), No. XLV. 104. (16—18), No. LII. 118. (18—20), No. LXII. 149 (29) et passim.

³¹ A lépten-nyomon szereplő Leonardo Bruni idézet ld. LEONARDO BRUNI: *Epistolarum liber VI. ed. MEHUS. Florentiae, 1741. Vol. II. 49.*

Hunyadi Mátyás korszakának egyéb jellemző sajátosságai, irodalmi műfajai nem a Vergerio és Vitéz alapította hagyomány továbbfejlesztése, de a jelek szerint újabb kényszerítő belső szükségletek nyomán újabb átvételekből származnak.

Hunyadi Mátyás azok közé a renaissancekori uralkodók közé tartozott, akik, mint GRAMSCI mondja, belátták, hogy a tömeget csupán erőszakkal nem lehet többé féken tartani, valami többet kell nyújtani, bizonyos biztonságot a feudális anarchiával szemben. Ez a közrend fenntartásában nyilvánul meg, az államapparátus közvetlen ellenőrzésében és bizonyos igazságszolgáltatási reformokban, az ítélkezések tetszetősebb formáiban. Végeredményben a feudális rendet képviselték ezek az uralkodók, vagy pedig, mint a Mediciek, egy ahhoz annyiban hasonlatos polgáruralmat, hogy a társadalmi igazságtalanságokat fenn kellett tartaniok. Ilyen körülmények között a renaissance fejedelem számára az erők bizonyos egyensúlyozása és főként az igazságosság láttszata volt a döntő. Az itáliai renaissance uralkodók között a legélesebben ezt a feudális Estek vették észre, mert ez volt az egyetlen, amit népnéző és deszpotikus uralmuk ellenében nyújtani tudtak. Janus Pannonius már Leonellot is igazságosnak tartja (*virgo Astrea levavit*) sírversében,³² és még Ariosto is „igazságos”-nak nevezte ki magát Alfonso D’Este.³³ A leghíresebb „igazságos” Este fejedelem azonban Borso D’Este volt, Leonello utóda, aki ebbeli hírét tudatosan terjesztette. A főbb perekben maga igyekezett ítélni, ítélethozásait látványosan megrendezte. Sokszor mesterségesen előállította a helytelen döntést, csak hogy kijavíthassa. Az állami apparátus ellenőrzését áruhában szelvényben gyakorolta.³⁴ A hazatérő Janus erről bőven beszámolhatott a fiatal magyar uralkodónak, és befolyása már ebben is döntően megnyilvánult. Mátyás, az „igazságos” abban is hasonlított itáliai uralkodótársához, hogy ebbeli ténykedésének igyekezett publicitást adni, népszerűsítette. Az udvari és egyéb jokulátorok szerepe, a trufák szerepe itt kapcsolódik be. Mátyás király e tekintetben is úgy járt el, mint a humanisták egyéb dicsőítő művei esetében, vagy a sajtó felhasználásában: valóságos propaganda-gépezetet hozott létre. Janus Pannonius ültette át az eleven és kultúrált udvari élet megfelelő műfajait, Ferrarában a martialis epigrammát a Guarino iskola életének ábrázolására használta fel, sziporkázó, gúnyolódó sorai lényegükben igazán ott jelentősek, amikor diáktársainak és önmagának irodalmi tevékenységéről szól bennük, amikor a kulturális atmoszférát eleveníti meg. Magyarországi irodalmi tevékenységében is szerepelnek ilyen társasági epigrammák, de inkább az udvari életet csipkedik meg, a katonai életformát, vagy dicsőítő jellegűek, a király házasságát, hadjáratait, diadalait ünneplik, hadjáratairól számolnak

³² JANI PANNONII *Poemata*, Pars I. Trajecti ad Rhenum, 1784. No 233. 560.

³³ MICHELE CATALANO: *Vita di Lodovico Ariosto*. Génève, 1930. Vol. I. 473.

³⁴ CASIMIR CHLEDOWSKI: i. m. 53—54, 64.

be. Nyilván ez volt az, amire az udvarnak szüksége volt, s amit ő Ferrarából áthozott, és a magyar udvarra alkalmazott.

Az már azután elgondolkodásra készítet, hogy költészetének tetőpontja nem ez, hanem emberi szenvedéseinek halhatatlan vallomásai az elégiákban, mikor családi érzéseinek, betegsége és szenvedéseinek, természetszeretetének pantheista filozófiájának hangot ad, s előtte jár nemcsak Európában, de szinte magában Itáliában is a humanista lírának, megelőzve Polizianot, Pontanot, Boiardot. Az újfajta hazafiság, a nemzettudat felvillanásai még csak növelik ennek a példátlan költői életműnek az európai és magyar jelentőségét.

Hunyadi Mátyás amidőn igénybe vette Bonfini és Galeotto történetírását, már belső magyar hagyományt segített magasra emelni. Amidőn építkezéseihez felhasználta az olasz művészetet, és nem csekély mértékben támaszkodott a firenzei művészetre, akkor ugyancsak azt a hagyományt folytatta, mely Ozorai Pipo idejéből maradt, és élt Budán. Amikor azonban pártolta az új-platonizmus átültetését Firenzéből, akkor lényegében egy új kultúr-kör legmélyebb lényegét kívánta megismerni, s ennek nyilvánvaló belső okai voltak. Még plasztikusabbá teszi ennek jelentőségét, hogy egyidejűleg Galeotto személyében a Valla-féle epikureizmus és szabadgondolkodás is szóhoz jutott. Az uralkodó irányzat Budán is kétségkívül az újplatonista filozófia lett, nem csupán olyan praktikus okokból, mint hogy élesen a monarchia mellett foglalt állást, vagy hogy a török veszedelem idején megkönnyítette a keleti és a nyugati egyház közeledését, találkozását egy szinkretizáló, magasabb síkon, de elsősorban ugyanazért, amiért Firenzében a Mediciek körének uralkodó bölcséletévé vált. Megvolt benne ugyanis mindaz, ami a renaissance leghősibb képviselői: művészek, írók és uralkodók számára alkotásvágyuk és az emberi méltóság megalapozásához szükséges volt: hogy az ember a maga lényének és a történelemnek tovább alkotója, a természetnek újra alkotója, az egységes világ fontos tagja. Nagyon jellemző, hogy Bonfini éppen ilyen megdondolásból az ember és a testetlen intelligenciák közé helyezi a renaissance uralkodót *Magyar történet*-ének bevezetésében. Azonos volt Firenzében és Budán is az élet szépségének az a felfedezése, amelyre az új-platonizmusnak az anyag burkán átvilágító jóságáról, valamint a mindent átjáró eroszról szóló tanítását életszemléletének alapjává és a művészi alkotás egy másik lendítő erejévé tudta tenni. Végül közös volt — habár talán Firenzében erőteljesebb — a szkepszis az egyházzal, s a vallás bizonyos aktuális formáival szemben, s úgy vélték, hogy a hit lényegét megmentik a vallások párhuzamosságának felfedezésével, egymásra kopírozásukkal, az elvont szinkretizmussal. Tekintve, hogy Budán Ficino műveit lázasan olvasták, kommentálták, leveleiről tanakodtak, s ugyanazokat a vitatémákat beszéltek meg mint Firenzében, ez a párhuzamosság mindenben igazolódik.³⁵

³⁵ HUSZTI JÓZSEF: *Platonista törekvések Mátyás király udvarában*, Budapest, 1925. Minerva-Könyvtár, I.; KARDOS TIBOR: *Mátyás király udvara és a krakkói plato-*

Ha mindehhez hozzávesszük, hogy Mátyás alakjáról Callimachus Experiens, Brandolinus Lippus, Thuróczy János, Bonfini és mások megreformálják a renaissance államelméletet egy, a Machiavelliéhez erősen közeledő formában, akkor Hunyadi Mátyás udvarának olasz kapcsolatai a megelőzőtől lényegesen eltérő jegyeket mutatnak. Ezek abban foglalhatók össze, hogy a már bevezetett műfajokat, történetírást, levélpublicisztikát igen magas fokra emelik, a humanista költészet nemcsak bevezetést nyert, de magyar hősétői, Janus Pannoniustól különösen életének magyarországi szakaszában egyetemes értékek származnak. A mátyási központosítás nem olasz példák nélkül és olasz elméletírók tollán, de Mátyás egyéniségének befolyása alatt eléri a korabeli legmagasabb szintet. A filozófia a legdöntőbb, s a renaissance lényegét érintő irányzatokhoz csatlakozik.

Mindez egyetemes jellegénél fogva megbontja a kapcsolatok eddigi helyhez kötöttségét, részt vesz benne Ferrara és részt vesz benne Firenze, a római és a nápolyi humanizmus aszerint, hogy Janus Pannonius, Nápolyi Beatrix, illetve Estei Hippolit befolyásolják e kapcsolatokat. Hú tükre ennek az élet szépségét, a tudomány határtalanságát hirdető udvari könyvtár, a Corvina, mely egy kicsit mindenünnen származott: magyar királyok és cseh uralkodók, olasz humanisták és magyar humanisták egykori könyveiből, itáliai családi könyvtárakból, a firenzei könyvmásoló ipar termékeiből, Görögországból, egyéni felajánlásokból. Amikor leszögezzük, hogy Mátyás király Beatrix jövetele előtt is javában gyűjtött, és hogy anyagának kétharmad része profán, és középkori teológiai mű csak tíz kötet volt a kb. 300—400 kötetnyi könyvtárban, akkor Mátyás törekvéseinek következetességét és modernségét eléggé hangsúlyoztuk.

Mátyás kora tehát a magyar—olasz humanista kapcsolatok történetében mind intenzitás, mind sokrétűség és alkotó erő tekintetében a legjelentékenyebb. Azonban az előzmények, a kezdetek és a kibontakozás e szakaszai teljességgel megokolják, hogy a Jagelló-kor már e virágzás örököse legyen, beleértve az ekkor kibontakozó Janus-filológiát is. A kapcsolatok történetében ez a korszak egyetlen folyamat a XVII. sz. elejéig, s a benne főszerepet játszó észak-olasz egyetemek, Bologna és Padova nyújtják ezután mindazt, amire a magyar társadalom, illetve kultúra fejlődésének az olasz humanizmus adni tud. Lényegében a Mohácsig tartó szakasz külső impulzusai között szerepel a hellén tanulmányok elmélyülése, a szabados padován filozófia és az antik materializmus betörése Magyarországra. Nem is annyira a Giovanbattista Pio által 1511-ben Szatmári Györgynek ajánlott *Lucretius-kommentár*-ra gondolunk, mint Joannes Schlehta elveszett *Mikrokozmosz*-ára, melynek heves visszhangjáról adatok maradtak fenn, valamint Girolamo Balbi nézeteire.³⁶

nisták, Apollo, 1935. 63—69; Ua. Mátyás király és a humanizmus, Budapest, 1940. Mátyás király-Emlékkönyv. II. 69—72, 103.

³⁶ Ua. A magyarországi humanizmus kora, 215—16, 216—17.

Az ezzel szorosan összefüggő természettudományos gondolkodás is nagymértékben függött az észak-olasz egyetemek Plinius- és Seneca-kultuszától, beleszámítva most már Ferrarát is, Celio Calcagnini, Giovanni Mainardi, Niccoló Leonicensi és Pandolfo Collenuccio szülőhazáját, illetve működésének színhelyét. Ennek az eltolódásnak a racionalista, illetve materialista bölcsélet és a természettudomány felé belső oka a polgárság megerősödése lehetett.

Még a Mohács előtti időszakaszban nyerte Istvánffy Pál neveltetését, és már ekkor megismerhette Petrarca novelláját népies nyomtatvány formájában, a *Voltér és Grizeldisz*-t. A stoikus hősiesség s a női nem egyenrangúságának bizonyítása ez a mű. A Petrarca-féle *Hét bünbánati zsoltár*-fordítása mellett ez volt az első magyarra fordított autentikus humanista munka, előfutára a renaissance szellemű verses novellisztikának. Ez az új műfaj részben latin szövegek, részben olasz nyelvű verses népkönyvek alapján olyan témákat dolgozott fel, melyekkel most már szélesebb rétegek életakarátát fejezte ki. Ilyen a *Vitéz Franciskó*, a *Gisquardus és Gismunda*, boccaccioi motívumai, amabban a bátor, férfimódra cselekvő asszony, emebben a fiatalok joga a szerelemhez. Ha Sztárai Mihály szatirikus komédiáit olvassuk, nemesak a plautusi példa követése és bizonyos hazai hagyományok tűnnek elénk, hanem az olasz népi komédia, a Ruzzante-féle tájszólásban beszélő parasztvígjátékok, farsák stílusa és szereplő személyei is. Bornemisza Péter *Elektra*-fordítása nyilvánvalóan az antik tragédia padovai felújítására támaszkodik. S mind Sztárai vígjátékai hitvitázó szándékukkal, mind pedig Bornemisza tragédiája politikai célzatával ismét csak a magyar társadalom kérdéseire felel. Arra felelnek a Machiavelli *Principe*-jének szellemében vagy a *Discorsi* szellemében fogant politikai elmefuttatások, Brenner Márton Bonfinihez írt előszava, Kovacsóczy Farkas *Oratio*-ja Berzeviczy Mártonhoz s a *De administratione Transsylvaniae* köztársasági államelmélete. A nemzeti hadsereg megteremtésének szüksége, áhítózás a megváltó fejedelemre, az erdélyi rendi állam követelményei hozzák létre ezeket a műveket, és választatják a klasszikus olasz példát, de amilyen érdekes, hogy a többi irodalmi műfajok immár magyarul szólalnak meg, ez továbbra is latin marad. A padovai történetírói iskolák kettős iránya, a descriptív történetírás, melynek magyar követője Istvánffy Miklós és az elemző, melynek képviselői Forgách Ferenc nagyszerű kommentárjai, és Szamosközy István művei ugyancsak latin nyelvűek, de a maguk nemében humanista történetírásunk végső fejlődését jelentik. Mindenesetre igen érdekes a szépirodalmi tematika előretörése az olasz átvételeknél is az antitrinitarius mozgalom bukása után. Erre az időre esik Balassi Bálint észak-olasz mintájú pásztordramája és humanista lírájának, a magyar renaissance egyik legnagyobb teljesítményének megjelenése.

Összefoglalva tehát a magyar—olasz humanista kapcsolatok alakulásának konklúzióit, néhány olyan megállapítást tehetünk, melyek visszahatnak humanizmusunk értékelésére is. Ezek a következők:

1. Az átvételek motívumainak kiválasztása, átalakítása, velük hagyomány megalapozása oly világosan utal minden egyes esetben a magyar társadalom feudális uralkodó osztálya leghaladóbb csoportjai vagy az erősödő polgáregétek érdekeire, az átvételek annyira függvényei a belső fejlődésnek, hogy szinte a paradigma erejével hatnak. A királyi *központosítás* érdekében elsőknek kerül át, és a legerősebben fejlődik ki a kancelláriai-publicisztikai levél és a politikai szónoklat, valamint az újszerű történetírás műfajai. Majd átkerülnek az *udvari társas élet* irodalmi műfajai: a satirikus epigramma, a dicsőítő vers és próza válfajai. De Mátyás idején humanizmusunk *intenzitása megnövekszik, kifinomul, gazdaggá válik*, bizonyíték erre Janus Pannonius csodálatos elegia-költészete, a filozófia és politikai elmélet kibontakozása (olasz inspirációra vagy olasz eredetű humanisták tollán), az élet művészi és kulturális organizációja, melynek emlékei Mátyás nagyszerű építkezéseinek romjai és a Corvina maradványai. Ez a folyamat a Jagelló-korban a királyság gyengülése és a zavarok ellenére is *folytatódik*. Janus és Mátyás korára mint a humanista hagyomány forrására kezdenek tekinteni. Észak-Itáliából átplántálják a humanizmust elmélyítő hellénizmust, a materializmusra hajló „padován” gondolkodást, és ugyanott támogatást talál a heves hazai érdeklődés a természettudományok iránt. Mohács után a *társadalmilag kiélezett és elementáris erejű műfajok*: a satirikus vígjáték, a tragédia, a szélesenható verses regény és novella, valamint a pásztorjáték és líra találhatnak mintákra vagy felhasználható elemekre elsősorban az északolasz színházi életben, nyomtatványokban. Ekkor jut új szempontokhoz és módszerekhez latin történetírásunk, mert a török és Habsburgok szétszakította nép vágya az egyesülésre irányítja a politikai elmélet terén. Mindezek a műfaji átvételek, változatok és motívumok pontosan követik humanizmusunk autonóm fejlődését és kiteljesülését.

2. Az átvételekben mindvégig, tehát a XIV—XVII. századig, döntő szerepe van az északolasz határterületeknek, illetve Észak-Olaszországnak és az ottani egyetemeknek. Egyenlő súllyal esik latba az egyes kulturális központok gazdasági és társadalmi szerkezete, illetve affinitása a magyar feudális államban. Földrajzi tekintetben tehát döntő vidékek Friuli, Istria, Dalmácia, Velence vidéke, Észak-Olaszország Bolognáig. Társadalmi, politikai affinitás miatt ugyancsak Velence a legfontosabb, de Janus ifjúkorától Mátyás haláláig ennél is inkább Ferrara, majd Mátyás uralma második felében a távoleső nápolyi királyság. Sőt Mátyás korszaka a maga egészében az egész Appennin-félszigetre kiterjeszti a kapcsolatokat. Ez idő tájt Firenze, melynek már a kezdetektől fogva nagy gazdasági és művészi szerepe volt, filozófiai és irodalmi tekintetben is igen számottevő jelentőséget kap.

3. Az olasz földről való irodalmi átvételek nyelve a XVI. században s főleg Mohács után döntően megváltozik, latinból magyar nyelvűvé válik. Csak a Szapolyai-kancelláriához, az erdélyi fejedelmi és a pozsonyi királyi kancelláriához kapcsolódó történetírás és államelmélet marad meg latin nyelvűnek,

követve a soknyelvű ország latin államnyelvét. Az olasz—magyar kapcsolatok ez új fázisában a vulgáris, a népi nyelv használata nemcsak abból következik, hogy a bolognai és főként padovai humanizmus népi nyelvű magyar közvetítői szinte kizárólag a reformáció hívei, hanem abból a tényből is, hogy a latin országokban — nemcsak Olaszországban de Franciaországban és Spanyolországban is — a humanizmus nyelve az udvarokban és azon kívül ugyancsak nagyrészt népi nyelvű lett. A két mozgalom: a reformáció és a humanizmus nyelve tehát egyformán népi, de a reformáció magyar hívei fogékonyabbak a nemzeti nyelven írt olasz humanista alkotásokra, és így szerencsés modern irodalmi formákat, példákat, ösztönzést bőven merítenek.